

УДК 37(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-12\(30\)-267-276](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-12(30)-267-276)

Карпенко Ореста Євгенівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, <https://orcid.org/0000-0003-1841-882X>

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Російсько-українська війна висунула нові виклики перед закладами вищої освіти в Україні. У цьому контексті розкрито сутність соціальної підтримки у дослідженнях українських та зарубіжних науковців. Соціальна підтримка може включати дві складові – емоційну та інструментальну. Перша з них передбачає надання турботи та емпатії, друга – надання допомоги шляхом надання свого часу, навичок або інших ресурсів. Теорія соціальної підтримки використовує дві моделі (модель основного ефекту та модель буферизації стресу). Акцентовано на асоціації соціальної підтримки зі зростанням добробуту, кращою якістю життя, задоволеністю життям та життєстійкістю студентів. Схарактеризовано основні аспекти соціально-педагогічної підтримки студентів, яка залежить від індивідуальних потреб студента, має різні форми і джерела. В умовах війни для українських студентів соціально-педагогічна підтримка це – отримання стипендії та грантів, фінансова допомога, медична допомога, психологічна підтримка, кар'єрне консультування, культурні та соціальні заходи, доступ до інформаційних ресурсів тощо.

Зазначено, що війна може суттєво вплинути на навчання та планування майбутньої кар'єри. Умови війни можуть швидко змінитися, тому треба бути гнучким, рішучим, позитивно налаштованим, готовим адаптуватися до нових реалій. Кожен студент має потенціал і можливості для досягнення мети, побудови життєвих планів. Позитивний настрій, підтримка родини та друзів, обговорення з ними планів допоможе у пошуку цінних порад. Важливо дбати про психічне і фізичне здоров'я, забезпечення умов для реалізації базових потреб – безпеки, спілкування, допомоги, визначити переваги, що саме залишається пріоритетним. Запропоновано методичні поради студентам під час війни.

Ключові слова: соціальна підтримка, соціально-педагогічна підтримка, студенти, життєві плани студентів, війна.

Karpenko Oresta Yevhenivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, I. Franka St., 24, Drohobych, 82100, <https://orcid.org/0000-0003-1841-882X>

SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF STUDENTS IN WAR TIME

Abstract. The Russian-Ukrainian war presented new challenges to institutions of higher education in Ukraine. The essence of social support in the research of Ukrainian and foreign scholars is revealed in this context. The social support can include two components, i.e. emotional and instrumental. The first of them involves providing care and empathy, while the second means providing help by donating one's time, skills or other resources. Social support theory uses two models (main effect model and stress buffering model). Emphasis is placed on the association of social support with increased well-being, better quality of life, life satisfaction, and student resilience. The main aspects of the socio-pedagogical support of students, which depends on the individual needs of the student and has different forms and sources, have been characterized. During the war, socio-pedagogical support for Ukrainian students includes scholarships and grants, financial assistance, medical assistance, psychological support, career counseling, cultural and social events, access to information resources, etc.

It is noted that the war can significantly affect education and future career planning. The war conditions can change quickly, therefore one has to be flexible, decisive, positive-minded, ready to adapt to new realities. Every student has the potential and opportunities to achieve their goals and make life plans. A positive attitude, support of family and friends, discussing plans with them will help in finding valuable advice. It is important to take care of mental and physical health, to provide conditions for satisfaction of basic needs, i.e. safety, intercourse, help, to determine the advantages and priorities. Methodological advice to students during the war have been proposed.

Keywords: social support, socio-pedagogical support, students, students' life plans, war.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії в Україну торкнулося усіх сфер життєдіяльності населення. Війна стала важким випробуванням для усіх типів освітніх закладів в Україні. Нові виклики змусили заклади вищої освіти перейти на умови діяльності в умовах воєнного стану. Із зони активних військових дій університети евакуювали у більш безпечні регіони. Значна частина викладачів і студентів переїхала також. ЗВО використовували і використовують сьогодні різні заходи для забезпечення безпеки своїх студентів, викладачів та співробітників, такі як припинення занять, евакуація з навчальних будівель або введення режиму обмеження доступу. ЗВО перейшли на дистанційне навчання, щоб забезпечити навчання студентів під час війни [3], [4], [6]. Це вимагає відповідних технологічних рішень та навчання викладачів та студентів. У таких ситуаціях важливо, щоб ЗВО реагували швидко та адекватно, забезпечуючи належну підтримку студентів, викладачів та персоналу.

ЗВО можуть надавати підтримку студентам та викладачам, які пізнають стрес або травму через війну, шляхом психологічної підтримки та консультування [2]. Війна обмежила можливості міжнародної співпраці та обміну між університетами з іншими країнами, виїзд студентів-чоловіків за кордон. Університети можуть адаптувати свої освітні програми до нових реалій та потреб суспільства під час війни.

Однак конкретні заходи залежать від результату і рішення адмініструвати кожен університет. Війн спричиняє значний рівень стресу та психологічних труднощів для студентської молоді, які знаходяться в зоні конфлікту або прямо залучені до військової діяльності. Студенти беруть активну участь у гуманітарних програмах та надають допомогу постраждалим від війни. Воєнний конфлікт створює небезпеку для життя та безпеки молоді. Постійна загроза насильства, військові операції, обстріли, бомбардування та терористичні акти призводять до високого рівня тривоги та стресу. У цих умовах студенти потребують соціально-педагогічної підтримки. Першочерговим є забезпечення умов для реалізації базових потреб – безпеки, комунікації, допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціально-педагогічна та психологічна підтримка молоді в умовах війни висвітлена у дослідженнях зарубіжних та українських науковців. Дорослішання в умовах збройного конфлікту, тероризму та війни пов'язане з різноманітними негативними соціально-психологічними наслідками, зокрема травми, симптомами посттравматичного стресу та спектром явних і прихованих симптомів і розладів. Дослідники М. Ван Райзен, М. Стокманс, Б. Валлежо звертають увагу на короткострокові та довгострокові ефекти, причому короткострокові ефекти включають дистрес, шок, страх, гнів та агресивну поведінку [12]. На думку Л. Ванакен, результати дослідження щодо довгострокових наслідків є суперечливими, демонструючи поєднання підвищеного прояву тривоги та депресії, екстернальних розладів, субклінічних симптомів [13].

Українські вчені (М. Войцехівський, С. Івашнова, О. Фіданян) обґрунтували організаційні умови діяльності закладів освіти в умовах війни та розробили методичні поради їх реалізації. Особливості організації освітнього процесу в закладі вищої освіти в умовах воєнного стану представлено у публікаціях О. Донченко, Н. Пшенична, Ю. Семеняко. Окремі аспекти психолого-педагогічних особливостей адаптації діяльності закладів вищої освіти під час війни розкривають С. Бойко, В. Гордієнко, О. Карпенко, Л. Прокопів, Л. Сіра, О. Удалова. Вплив воєнного конфлікту на психічне здоров'я українців досліджують М. Кукса, І. Пиголенко, Ю. Пиголенко. Проблему психологічної адаптації студентів старших курсів під час війни висвітлюють О. Денефіль, Ю. Зьомко, С. Мусієнко, Д. Овсюк, психолого-педагогічну та емоційну підтримку студентів в умовах військового стану розкривають І. Войціх, О. Польовик. Зміст етнічних стереотипів сучасного

студентства в ситуації воєнізованого конфлікту між державами досліджують М. Давидюк, А. Поливана.

Ретроспективний аналіз досліджуваної проблеми засвідчив, що соціально-педагогічна підтримка студентів українських закладів вищої освіти в умовах війни потребує більш детального дослідження.

Мета статті – теоретико-методичні засади соціально-педагогічної підтримки студентської молоді в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Соціальна підтримка студентів може варіюватися в залежності від країни, університету та програми. Соціальна підтримка в умовах війни є надзвичайно важливою для забезпечення фізичного та психологічного благополуччя людей, задіяних у конфлікті. Вона може допомогти зменшити стрес, підтримати емоційну стійкість та сприяти пристосуванню до важких умов.

Вплив війни, воєнної травми збільшує ризик негативних наслідків на індивідуальному та сімейному рівнях [7]. Соціальна підтримка може мати сприятливий вплив на психічне здоров'я матерів та їхню батьківську поведінку в контексті триваючих конфліктів і переміщення. Визначення стратегій втручання для посилення соціальної підтримки біженців у рамках багаторівневого підходу може сприяти підвищенню психосоціальної стійкості дітей через покращення психічного здоров'я матерів та їхньої батьківської поведінки. Однак не всі люди, які зазнали травми, мають розлади психічного здоров'я або сімейні дисфункції, а деякі функціонують краще, ніж очікувалося, зважаючи на рівень травми, яку вони зазнали. Дослідники А. Сім, Л. Бовс, Ф. Гарднер стверджують, що емоційна підтримка, але не інструментальна, пов'язана з психологічною стійкістю матерів [11].

Багатовимірною природою соціальної підтримки відображається у різних підходах, що використовуються для визначення та операціоналізації цього поняття. Наприклад, типи підтримки можуть включати емоційну та інструментальну підтримку, де емоційна підтримка передбачає надання турботи та емпатії, а інструментальна підтримка передбачає надання допомоги шляхом надання свого часу, навичок або інших ресурсів. Теорія соціальної підтримки використовує дві моделі – модель основного ефекту та модель буферизації стресу – для концептуалізації зв'язку між соціальною підтримкою та благополуччям. Модель основного ефекту стверджує, що соціальна підтримка має прямий позитивний вплив на результат незалежно від рівня впливу стресу. Модель буферизації стресу, з іншого боку, припускає, що соціальна підтримка захищає від негативних наслідків лише в контексті стресового досвіду [11].

Загалом емпіричні дослідження демонструють більш послідовну підтримку прямого, сприятливого впливу соціальної підтримки на благополуччя, з менш переконливими доказами того, чи має соціальна підтримка буферні ефекти під час стресу. Науковці акцентують увагу на

сприятливих (тобто основних) ефектах соціальної підтримки у сферах психічного здоров'я та батьківської стійкості, на соціальній підтримці як факторі, що сприяє психосоціальній стійкості, через велику кількість досліджень щодо її позитивного впливу на різні групи ризику, в тому числі постраждалих від збройного конфлікту [10]. Залучення молоді до соціальних мереж, груп або спільнот, які поділяють подібні досвід та виклики, може бути корисним для отримання підтримки. Вони можуть надати можливості для спілкування, обміну досвідом і знаходження рівноправних, які розуміють труднощі, з якими стикаються.

Соціальна підтримка студентів асоціюється зі зростанням добробуту, кращою якістю життя, задоволеністю життям та життєстійкістю [9]. Відсутність соціальної підтримки прискорює появу психологічних проблем, тоді як наявність соціальної підтримки пов'язана з життєстійкістю молоді. Подолання є ще одним фактором, який відіграє важливу роль для студентів, які піддаються впливу факторів високого ризику [14]. Звернення до психологічної підтримки або консультування може бути корисним для тих, хто стикається зі стресом та психологічними травмами внаслідок військового конфлікту. Професійні психологи або кваліфіковані працівники з психосоціальної підтримки можуть надати необхідну допомогу та інструменти для копіngu зі стресом.

М. Ван Райзен, М. Стокманс, Б. Валлежо досліджують ефективність програм соціального захисту та програм підтримки психосоціальних травм у розбудові соціально-економічної стійкості, коли вони здійснюються незалежно один від одного. Дослідження проводилося у Північній Уганді, регіоні, який постраждав від багаторічного збройного конфлікту, пов'язаного з викраденнями, вбивствами та переміщенням населення Армією опору Бога. Дослідники розглядають два питання: 1) незалежний вплив програм соціального захисту або підтримки (у грошовій/натуральній формі) та програм підтримки постраждалих від травм на соціальну та економічну стійкість; 2) синергетичний вплив отримання допомоги з подолання наслідків травми разом із соціальним захистом у грошовій/натуральній формі на соціальну економічну стійкість [12].

Соціальне оточення неминуче впливає не лише на нарративні процеси, а й на психологічне благополуччя. Існує велика кількість доказів зв'язку між соціальною підтримкою та психічним і фізичним здоров'ям, а також переваг посттравматичної соціальної підтримки. Соціальна підтримка виступає контекстуальним фактором номер один, який може пояснити варіабельність симптомів ПТСР у різних людей. Переживання почуття приналежності виявляється однією з основних потреб людини і, отже, має вирішальний вплив на наше здоров'я, якщо залишається незадоволеною, особливо під час підвищеного стресу. Дослідники стверджують, що соціальна підтримка може допомогти людям подолати травматичну подію та зменшити її шкідливий вплив на психологічне благополуччя [13].

Соціально-педагогічна підтримка студентів займає важливе місце у забезпеченні їхнього успішного навчання та особистого розвитку. Вона може включати в себе різноманітні програми та послуги, спрямовані на полегшення фінансового навчання студентів, забезпечення доступу до освіти, покращення житлових умов та забезпечення медичного обслуговування.

У соціально-педагогічній підтримці студентів в умовах війни важливе місце займає сім'я, родина та близькі люди. Родина відіграє важливу роль у підтримці людей під час військових конфліктів. Зв'язок з родиною та близькими людьми може надати емоційну підтримку, відчуття безпеки та зв'язку зі звичайним життям. Важливо підтримувати спілкування з родиною, навіть якщо вона перебуває в іншому місці або країні. Результати досліджень студентів, які виїжджали і не виїжджали за кордон, показали, що молодь набагато краще адаптувалася до нових умов життя, залишаючись у своїй рідній країні. Студенти-жінки адаптувалися краще, ніж чоловіки [2, с. 105].

В умовах війни доцільно звернути увагу на емоційний стан студентів, вміння керувати емоціями, збереження психічного здоров'я [7], чітко і конструктивно оцінювати події, використовувати різноманітні засоби у навчанні та різних життєвих ситуаціях [5], [8]. «Лояльність, ситуація взаємопідтримки, уваги й поваги до особистості студентів та толерантність до їхніх індивідуальних психологічних реакцій на стан війни і різного рівня доступу до побутових чинників забезпечення можливості навчатися у воєнний час створюють необхідний мікроклімат взаємної доброзичливості, підтримки та співпереживання» [1, с. 119].

Соціально-педагогічна підтримка може мати різні форми і залежати від унікальних потреб та контексту кожної особи. Різноманітні джерела підтримки можуть допомогти створити більш стійкі умови для пристосування та покращення благополуччя студентів. Основними джерелами соціально-педагогічної підтримки українських студентів в умовах війни можуть бути:

– стипендії та гранти. Університети, державні органи або приватні фонди можуть надавати фінансову допомогу у вигляді стипендій або грантів студентам з низьким рівнем доходів або високими академічними досягненнями.

– фінансова допомога. Програми позик або низькопроцентних кредитів для студентів, які потребують фінансової допомоги для оплати навчання, житла та інших витрат.

– підтримка житла. Забезпечення доступу до доступних та безпечних житлових умов, наприклад, гуртожитки, студентські гуртожитки або знижені ціни на оренду житла.

– медична допомога. Надання студентам доступу до медичних послуг та страхування, які можуть включати загальну медичну допомогу, психологічну підтримку та стоматологічне обслуговування.

– психологічна підтримка. Надання студентам доступу до консультування та психологічної підтримки для забезпечення їх психічного здоров'я та добробуту.

– кар'єрне консультування. Програми, які допомагають студентам спланувати свою кар'єру, розмістити оголошення про пошук роботи або стажування, розвивати навички пошуку роботи та підготовки резюме.

– доступ до ресурсів. Забезпечення доступу до бібліотек, комп'ютерних лабораторій, інтернет-підключення та інших деяких ресурсів для навчання та досліджень.

– культурні та соціальні заходи. Організація семінарів, спортивних змагань, культурних заходів та інших для забезпечення багатогранного розвитку студентів і побудови спільноти.

Як свідчить досвід власної науково-педагогічної діяльності, укладання життєвих планів для студентів під час війни є складним завданням. Війна може суттєво вплинути на навчання та планування майбутньої кар'єри. Однак, важливо залишатися гнучким та адаптивним, щоб знайти шляхи досягнення своїх цілей, навіть у кризових умовах. При укладанні життєвих планів під час війни студентам можуть допомогти такими рекомендації:

– оцініть ситуацію в регіоні, де перебуваєте, та ретельно проаналізуйте її. З'ясуйте, як саме війна впливає на навчання, робочі можливості та інші аспекти вашого життя;

– визначте переваги, що саме для вас залишається пріоритетним. Це може бути збереження життя, здоров'я, збереження зв'язків з родиною або навчання;

– складіть реальний план, який відображає ваші поточні можливості та обмеження; визначте короткострокові, середньострокові та довгострокові цілі;

– будьте гнучким. Умови війни можуть швидко змінитися. Ваш план повинен бути гнучким, щоб ви могли адаптуватися до нових реалій;

– намагайтеся підтримувати позитивний настрій та оточуйте себе підтримкою родини, друзів та співробітників. Обговоріть свої плани з ними, це може призвести до цінних порад;

– спробуйте продовжувати навчання, якщо це можливо. Онлайн-курси та дистанційні програми можуть бути корисними в цьому контексті. Розгляньте можливості навчання чи працевлаштування за кордоном, якщо це безпечно та реально;

– розгляньте можливості тимчасової роботи або волонтерства, які можуть допомогти забезпечити вас фінансово і зберегти професійний розвиток;

– дбайте про своє фізичне та психічне здоров'я. Важливо залишатися стійкими в умовах стресу;

– важливо пам'ятати, що кожен студент має потенціал і можливості для досягнення своїх мрій. Головне – залишатися рішучим, позитивно налаштованим та готовим адаптуватися до нових умов.

Висновок. Війна суттєво впливає на функціонування ЗВО, освітній процес, майбутню кар'єру студентів. Вона створює проблеми та обмеження для навчальних закладів, студентів та викладачів. Першочерговим завданням

університетів стає організація безпечного освітнього середовища для студентів. Умови війни вимагають гнучкості, творчості та співпраці з усіма зацікавленими сторонами для забезпечення безпеки та продовження освітнього процесу. Соціальна підтримка може включати емоційну та інструментальну складову. Науковці обґрунтували дві моделі соціальної підтримки (модель основного ефекту та модель буферизації стресу). Соціально-педагогічна підтримка студентів охоплює різноманітні програми, послуги, спрямовані на всебічне забезпечення навчання, покращення житлових умов та забезпечення медичного обслуговування. Важливо бути гнучким та адаптивним, щоб знайти шляхи досягнення своїх цілей в умовах війни. Запропоновані методичні рекомендації допоможуть студентам функціонувати під час війни та укласти життєві плани.

Подальших наукових розвідок потребує дослідження життєстійкості студентів, взаємодопомоги учасників освітнього процесу в умовах війни.

Література:

1. Войціх, І., Польовик, О. (2022). Психолого-педагогічна та емоційна підтримка студентів в умовах військового стану. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 6, 117–123.
2. Денефіль, О., Мусієнко, С., Зьомко Ю. (2022). Психологічна адаптація студентів старших курсів під час війни. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*, 4, 100–104.
3. Донченко, О., Пшенична, Н., Семеняко, Ю. (2022). Особливості організації освітнього процесу в закладі вищої освіти в умовах воєнного стану. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*, 2, 113–121.
4. Карпенко, О., Прокопів, Л. (2023). Онлайн навчання у закладах вищої освіти в умовах російсько-української війни. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 63(2), 203–208.
5. Книш, Т., Козак, А., Іванашко, О. (2022). Психолого-педагогічні особливості адаптації освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 51, 534–541.
6. Кобрусєва, Є. (2022). Проблема адаптації до трансформації навчання студентів в умовах війни. *Габітус*, 44, 78–83.
7. Пиголенко, І., Пиголенко, Ю., Кукса, М. (2023). Вплив воєнного конфлікту на психічне здоров'я українців. *Габітус.*, 45, 243–248.
8. Піменова, О., Гапончук, О. (2023). Мотивація до навчання студентів в умовах воєнного стану. *Габітус*, 47, 36–39.
9. Amin, R., & et al. (2020). Support for Students Exposed to Trauma (SSET) Program: An Approach for Building Resilience and Social Support Among Flood-Impacted Children. *School Mental Health*, 12(3), pp. 493–506, <https://doi.org/10.1007/s12310-020-09373-y>
10. Lopatovska, I., & et al. (2022). Experiences of the Ukrainian Adolescents During the Russia-Ukraine 2022 War. *Information and Learning Science*, 123(11/12), pp. 666–704, <https://doi.org/10.1108/ILS-07-2022-0093>
11. Sim, A., & et al. (2019). The Promotive Effects of Social Support for Parental Resilience in a Refugee Context: a Cross-Sectional Study with Syrian Mothers in Lebanon. *Prevention Science*, 20(5), pp. 674–683, <https://doi.org/10.1007/s11121-019-0983-0>

12. Van Reisen, M., & et al. (2022). The Effect of Trauma Counseling Support and Social Protection on Enhancing Social Economic Resilience in Vulnerable Communities: A Natural Experiment in Northern Uganda. *European Journal of Development Research*, 34(5), 2022, pp. 2346–2372, <https://doi.org/10.1057/s41287-022-00520-6>

13. Vanaken, Lauranne, & et al. (2021). Keep Calm and Carry on: The Relations Between Narrative Coherence, Trauma, Social Support, Psychological Well-Being, and Cortisol Responses. *Frontiers in Psychology*, 12, pp. 558044–558044, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.558044>.

14. Uysal, Burcu, & et al. (2022). Psychological Problems and Resilience Among Syrian Adolescents Exposed to War.” *European Journal of Trauma & Dissociation. Revue Européenne Du Trauma et de La Dissociation*, 6(3), p. 100258, <https://doi.org/10.1016/j.ejtd.2022.100258>

References:

1. Voitsikh, I., & Polovyk, O. (2022). Psykholoho-pedahohichna ta emotsiina pidtrymka studentiv v umovakh viiskovoho stanu [Psychological, pedagogical and emotional support of students under martial law]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical Sciences*, 6, 117–123.

2. Denefil, O., Musiienko, S., & Zomko, Yu. (2022). Psykholohichna adaptatsiia studentiv starshykh kursiv pid chas viiny. Psychological adaptation of senior students during the war. *Zdobutky klinichnoi i eksperymentalnoi medytsyny – Achievements of Clinical and Experimental Medicine*, 4, 100–104.

3. Donchenko, O., Pshenychna, N., & Semeniako, Yu. (2022). Osoblyvosti orhanizatsii osvithnoho protsesu v zakladi vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Features of the organisation of the educational process in a higher education institution under martial law]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Seriiia “Pedahohichni nauky” – Scientific Notes of Berdiansk State Pedagogical University. Series “Pedagogical Sciences”*, 2, 113–121.

4. Karpenko, O., & Prokopiv, L. (2023). Onlain navchannia u zakladakh vyshchoi osvity v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Online learning in higher education institutions in the context of the Russian-Ukrainian war. Topical Issues of the Humanities: Interuniversity]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh uchenykh Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Collection of Scientific Papers of Young Scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 63(2), 203–208.

5. Knysh, T., Kozak, A., & Ivanashko, O. (2022). Psykholoho-pedahohichni osoblyvosti adaptatsii osvithnoho protsesu v zakladakh vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Psychological and pedagogical features of adaptation of the educational process in higher education institutions under martial law]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues of Humanities*, 51, 534–541.

6. Kobrusieva, Ye. (2022). Problema adaptatsii do transformatsii navchannia studentiv v umovakh viiny [The problem of adaptation to the transformation of student learning in wartime]. *Habitus*, 44, 78–83.

7. Pyholenko, I., Pyholenko, Yu., Kuksa, M. (2023). Vplyv voiennoho konfliktu na psykhhichne zdorovia ukraintsiv [The impact of the military conflict on the mental health of Ukrainians]. *Habitus*, 45, 243–248.

8. Pimenova, O., Haponchuk, O. (2023). Motyvatsiia do navchannia studentiv v umovakh voiennoho stanu [Motivation to study students under martial law]. *Habitus*, 47, 36–39.

9. Amin, R., & et al. (2020). Support for Students Exposed to Trauma (SSET) Program: An Approach for Building Resilience and Social Support Among Flood-Impacted Children. *School Mental Health*, 12(3), pp. 493–506, <https://doi.org/10.1007/s12310-020-09373-y>

10. Lopatovska, I., & et al. (2022). Experiences of the Ukrainian Adolescents During the Russia-Ukraine 2022 War. *Information and Learning Science*, 123(11/12), pp. 666–704, <https://doi.org/10.1108/ILS-07-2022-0093>
11. Sim, A., & et al. (2019). The Promotive Effects of Social Support for Parental Resilience in a Refugee Context: a Cross-Sectional Study with Syrian Mothers in Lebanon. *Prevention Science*, 20(5), pp. 674–683, <https://doi.org/10.1007/s11121-019-0983-0>
12. Van Reisen, M., & et al. (2022). The Effect of Trauma Counseling Support and Social Protection on Enhancing Social Economic Resilience in Vulnerable Communities: A Natural Experiment in Northern Uganda. *European Journal of Development Research*, 34(5), 2022, pp. 2346–2372, <https://doi.org/10.1057/s41287-022-00520-6>
13. Vanaken, L., & et al. (2021). Keep Calm and Carry on: The Relations Between Narrative Coherence, Trauma, Social Support, Psychological Well-Being, and Cortisol Responses. *Frontiers in Psychology*, 12, pp. 558044–558044, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.558044>.
14. Uysal, Burcu, & et al. (2022). Psychological Problems and Resilience Among Syrian Adolescents Exposed to War.” *European Journal of Trauma & Dissociation. Revue Européenne Du Trauma et de La Dissociation*, 6(3), p. 100258, <https://doi.org/10.1016/j.ejtd.2022.100258>